

Tomaž Pavčnik

Tržnica v plasteh rojstnega mesta

1.

Odnos, ki ga ima človek do svojega rojstnega mesta, je večplasten. Gre za kulturno razmerje, v katerem se prepletata posameznikova individualna zgodba in zgodovinska zgodba mesta, ki jo ta posameznik zlagoma odstira. Ker celovitost tega odnosa prepredajo intimnostne kapilare, je drža meščana konservativna in njegova obramba razmeroma nepopustljiva.

Vsak poseg v mesto tako spremlja uvodna skepsa. Pozneje se lahko zgodi dvoje. V prvem primeru je skepsa ovržena, ker je bila v resnici le prvoten obrambni odziv. Posameznik v takšnem primeru sprejme, da se mesto razvija ter da se skupaj z njim razvija tudi njegov odnos do njega. Druga možnost je, da se uvodna skepsa nato celo okrepi. Pri tem gre spet lahko za trmoglavost konservativnosti ali pa preprosto za to, da nadaljnje premišljanje prizna prvobitnemu občutju, da je imelo prav. Takšna konservativnost je, nasprotno, žlahtna.

Pri tistih, ki želijo mesto spreminjati, gre za človeku lastno narcisoidno potrebo, ki pa po naravi stvari rada zamegli zmožnost objektivnega uvida. Pa vendar je tudi takšna težnja lahko povezana samo s trmoglavostjo ali pa tudi s čim žlahtnejšim. Trmoglava bo tista težnja, ki je slepa za kulturo in jo zanima le uresničevanje agresivnih interesov, ki s kulturo nimajo nič skupnega ter tudi ne iščejo soglasja in ravnotežja z njo. Žlahtna težnja po spremembah bo, nasprotno, tista, ki bo takšno ravnotežje iskala ter bo skušala h kulturi tudi čim več dodati.

Pri nameravani graditvi garažne hiše pod ljubljansko tržnico, ki je živ kulturni spomenik, sta se znašli na eni strani žlahtna oblika konservativnega nasprotovanja ter na drugi agresiven namen zgraditi garažo. Vsi pomisleki, ki gradijo na kulturni estetiki in estetiki življenja, ugovori torej, ki izhajajo iz vrednot nadčasovnosti in duhovnosti, so za nasprotno stran

le ovira, ki jo je pač treba odstraniti. Pot zgraditve je zanjo premočrtna in ugovori proti njej nič drugačni kot material in voda, s katerima se bodo srečali gradbeni stroji.

Javna razprava med obema stranema je žal v dilemi glede drugotnih argumentov: Je primernejša garaža pod tržnico ali pod Ljubljanskim gradom? V ospredju je tudi vprašanje, kako bo novo število parkirnih mest reševalo prometni problem Ljubljane, ne pa tudi vprašanje, ki bi se še pred kratkim zdelo edino na mestu: Ali bo sama tržnica zaradi garaže (se pravi: nečesa, kar je po naravi grdo in umazano) kaj boljša? Ali se bodo njene kulturne prvine še okrepile?

Tri stvari najbolj motijo in bijejo v oči. Najprej izrazito površinski, tehnični pogled na kulturo in kulturno dediščino. Potem je tu slab posluš za večplastnost konkretnega mesta kot žive tvorbe v daljšem (zgodovinskem) času. Nazadnje pa gre pri motorju tega načrta za zlorabo pojma demokracija; to je sploh navada pri rabi tovrstnih velikih pojmov.

2.

Župan in njegovi apologeti zagotavljajo, da graditev garaže ne bo v ničemer posegla v Plečnikovo dediščino. Pri tem imajo seveda v mislih, da bodo arkade in njim pripadajoča Plečnikova arhitektura ostale takšne, kakršne so. Enako velja za semenišče, pod katerim deluje pokrita tržnica, in za stolnico Andree Pozza, ki skupaj s prvim okvirja cvetlični trg. S tem v resnici povejo le to, da je tisto, kar bo ostalo nedotaknjeno, kamen.

Vendar čar tržnice ni le v tem, da si imamo priložnost ogledovati muzejsko arhitekturo. Tako si na primer ogledujemo z reflektorji osvetljeno Akropolo, Forum Romanum ali Persepolis. Tržnica pa je v nasprotju z naštetimi spomeniki tudi živa kulturna dediščina. Umetniški naboj ni le v zgradbi sami zase, marveč raste iz Plečnikovega ustvarjalnega erosa – želje, da bi navdihnil konkreten del mesta. Tisto, kar je pomembno, je, da se ta naboj še ni izpel.

Razlika je v tem, da si npr. v rimskem forumu poskušamo kot turisti le zamišljati nekdanji vrvež. Ali pa podobno, ko se v Persepolisu vzpenjamo proti nekdanji veliki dvorani, mogočnemu stebrišču kralja Darija, ko gremo po stopnicah ob steni, okrašeni z basreliefi: tedaj si le v mislih rišemo podobe kraljevih gostov iz davnih časov, ki so prišli iz Indije, Abesinije, Eritreje, Grčije ter srednje Azije. Od nas je odvisno, ali si predstavljamo, da s seboj priganjajo dvogrbne kamele, žirafe in levje mladiče. Večina obiskovalcev niti ne pride do miselne slike, v kateri gostje prihajajo, otovorjeni z zlatom, različnim orožjem in darili. A četudi si že zamislijo

vse to, je nad njimi še vedno vroče sonce enaidvajsetega stoletja, okrog njih pa le skromni ostanki nekdanjega stebrišča in veliko polpuščavskega prahu, po katerem stopajo v spodobno zaprtih sandalih.

Obiskovalec ljubljanske tržnice je sicer tudi opazovalec, ki doživlja umetniško soočenje loka arkad in iztekajočega se zavoja mestne reke. Ampak tisto, kar je bistveno, je, da je poleg tega predvsem človek v živem mestu. Znajde se na tržnici, ki deluje v svoji prvobitnosti. Iz nje govori srednjeveška primarnost, ko pridelovalci prinesejo svoje blago, meščani pa ga kupujejo in se na tem prostoru, ki je (kakor je veljalo tudi v številnih srednjeveških trgih) prvovrstna arhitektura, srečujejo, mešajo. Ta primarnost, ki je odločilna za značaj ljubljanske tržnice, je neločljiv del njene kulturne dediščine. Po tem se loči, če naredimo primerjavo iz današnjih dni, od nakupovalnih središč, v katerih sicer ravno tako poteka denarno-blagovna menjava ter se ljudje prav tako srečujejo in posedajo po lokalčkih, vendar so ti sterilizirani v bolniški svetlobi neonskih luči, porabniki pa predvsem preštevajo točke ugodnosti te ali one trgovske verige. Kultura nakupovalnih središč je uboga kultura potrošniških sužnjev.

Primarnost posameznikovega in medčloveškega bivanja je tista prvina, ki v fantazmi sodobnega sveta najbolj manjka. Bolj se razrašča potrošniški kapitalizem, močnejše ga poganja oglaševalski privid in bolj ga ščiti država s sanitarnimi in trgovinskimi predpisi, pisanimi na kožo velikim trgovskim korporacijam, bolj primarnost našega bivanja izginja.

Presežni pomen ljubljanske tržnice je zato ravno njena žlahtna tradicija, ki se po eni strani ne vda sodobnemu steriliziranemu trgovstvu nakupovalnih središč, po drugi pa tudi ni le mrtev folklorni ali etnografski objekt, h kateremu vodijo na ekskurzije šolske skupine in ob katerem kamera nedeljske televizije kaže ljudi v starih nošah. Arhitektura, socialni utrip in trgovska prvobitnost so v sozvočju, ki je toplo in estetsko. Graditev garaže najbrž res ne bo posegla v arhitekturne objekte, bo pa zato posegla v živo kulturno dediščino ter tako med drugim omrtvila tudi samo arhitekturo.

3.

To se bo zgodilo postopoma. Malo zato, kot opozarjajo mnogi, ker tržnica zaradi graditve nekaj časa ne bo delovala. A to bi se najbrž spet vzpostavilo. Veliko usodnejše je tisto, kar je ta čas skrito.

Meščani gredo na tržnico peš, s kolesi, z avtobusom, nekateri pa tudi z avtomobilom. A kar je bistveno, je to, da se sami tržnici neposredno približajo peš, nanjo pridejo iz mesta ter se, predvsem ob sobotah, vanj tudi vrnejo ter se, kolikor jim dopuščajo čas in otroci, nato prepustijo

navdihu prostega dneva. Tja ne pridejo zato, ker bi se hoteli pripeljati do vrat blagovne ponudbe (kot storijo, kadar gredo v katerega izmed obmestnih centrov, v katerih so prav tako tržnice, le da te niso tako posebne kot osrednja, Plečnikova), marveč prav zato, ker je tržnica takšna, kot je – del starega mesta.

Podzemna garaža bi na tržnici, nasprotno, vzpostavila logiko nakupovalnega središča. Pripelješ se z avtom, prideš na površje, kupiš živež, morda spiješ kavo ali kozarec vina, potem pa se spustiš nazaj v sivi svet parkirane pločevine, vse skupaj zložiš v prtljažnik, plačaš garažnino, odpelješ.

Vzpostavitev logike nakupovalnega središča pa je tisto hudičevo in trdovratno seme, ki se nato razplaja samo od sebe – ne več v maniri klasičnega meščanskega liberalizma, marveč v njegovi sodobni in vrtoglavi različici; to je manira liberalizma, kakršen se je razvil v fantazmi potrošniške družbe. Že omenjena uboga kultura potrošniške družbe bi se kot maligna tvorba zažrla v kulturo starega mestnega jedra, ki ji, presenetljivo, sploh ni kazalo slabo.

Kako natanko se bo to zgodilo, je predmet ugibanja. Temeljne lastnosti, po katerih unifikacija in odtujenost potrošniškega kapitalizma delujeta, pa so znane. V nekem trenutku bo prišla zamisel, da se je treba takšnemu obiskovalcu tržnice, potrošniku, približati, mu ponuditi dodatne ugodnosti. Morda bo to voziček, v katerega bo lahko zlagal kupljeno blago in ga lažje pripeljal do svojega prtljažnika (seveda ne čisto navaden voziček kot v veleblagovnicah, izbran bo na posebnem oblikovalskem natečaju, a vseeno). Morda bo to dodaten trgovski objekt, v katerem bo možno kupiti še tisto, česar tržnica za zdaj ne ponuja, a sodi k sobotnemu nakupu. Morda se bo ta trgovski objekt še razširil, ponudil frizerja, manikuro, otroško igralnico. Morda se bo povezal z bližnjim veletrgovcem v stavbi Kapitlja. Ko pa bi imeli takšno strukturo, je jasno, da bi se ti trgovci iz zaledja potrošniškega trgovanja nekoč začeli pritoževati, češ da mora njihova dejavnost ustrezati raznovrstnim sanitarnim standardom, pravilnikom o trgovskih prostorih, medtem ko so branjevc vsega tega oproščeni in lahko poslujejo po domače. Morda bodo ob tem trdili, da so konkurenčno prikrajšani, da so kršena načela varstva konkurence, morda celo evropskega prava. Tedaj bodo branjevc izrinjeni, tržnica pa bo postala zelenjavni oddelek megamarketa na prostem.

Ugovor, da so to le hipoteze brez stvarne podlage, je sprenevedav. Konkretnosti bodo morda drugačne, bistvo pa bo prav takšno. Graditev garaže vzpostavlja logiko nakupovalnega središča zato, ker odpira vrata tržnim zakonitostim, kakršne so se izoblikovale v fantazmi potrošniške družbe. Te pa vedno najdejo pot kot virusi ali mravlje faraonke. Seveda je možno

reči tudi, da se vse naštetu ne bo zgodilo, če pač ne bo dopuščeno. Odgovor na vprašanje, kaj je laže, z istovrstnimi razlogi zaustaviti graditev same garaže pod enim najdragocenejših koščkov mesta ali šele nekoč v negotovi prihodnosti ustaviti *nadaljnje približevanje potrošniku*, ne bi smel biti pretežek.

4.

Estetike mest ni mogoče meriti in izraziti s preprostim površinskim (zunanjim) opisom. Mesto s svojimi atriji, balustradami, trgi, vežami, drvarnicami, drevoredi, palačami, kamnitimi obrabi, stopnišči je kot velškanski umetniški objekt, v katerega lahko stopamo, ga gledamo, vonjamo, čutimo, slišimo in celo okušamo. Je umetniški objekt, v katerem govorijo glasovi številnih subjektov in vselej tudi naš lastni glas.

Vendar pa subjektivnost kot pomembna prvina kulture ni tudi edina prvina kulture in umetnosti. Vrednote se v nas oblikujejo na podlagi izkušenj, notranjega občutja in mišljenja. Ko skušamo svoj vrednotni pogled (na mesto) izraziti, ga nato utemeljujemo tudi z estetskimi premisami in sodbami, ki so vsaj relativno vsem skupne.

Gre za prave kulturne topose, zato se tisti, ki jim je kultura pomembna vrednota, precej strinjajo glede tega, katera mesta so lepa. Ta mesta se po zunanosti med seboj izrazito razlikujejo. Najdemo jih na raznih koncih sveta, torej v popolnoma različnih okoljih. Tisto, kar vzpostavlja njihovo estetiko, je v ozadju. Gre predvsem za tradicijo, ki jo mesto v svoji posebnosti izraža. Estetski mik pa so poleg različnosti, tako kot pri ženskah, tudi pri mestih njihove medsebojne podobnosti, ki jih uzremo na tem ali onem koncu sveta. Tako posamezno mesto nazadnje uvrstimo v kulturo kot takšno. Pogled na mesto in njegova lepota sta večplastna.

Pri presoji, kaj je v mestu lepo, dobro ali vredno, ravnamo drugače kot v svetu mode. Ta, nasprotno, zavrača tradicijo ter umetno ustvarja okus in z njim nadomešča prejšnjega. Moda je brez hujših posledic minljiva oziroma je to celo njena bistvena prvina, kultura posameznega mesta pa ne more biti. Tega, se zdi, ne razume vsak.

Tradicija je zgodba mesta, zgodovina njegovih trgov, ulic, lokalov, cerkva, mostov. Zgodba o življenju, kot se razvija skozi čas, zgodba o naših prednikih, ki so stopali po istih tleh, se srečevali na istih trgih in sprehajališčih, razpredali o svetu in sploh vsem za omizji pod lučmi istih gostiln. Spoznavamo jo v mestu, a tudi s pomočjo slikarskih platen, starih razglednic in fotografij ter literarnih svetov, iz katerih rastejo pred

nami podobe zborovanj pod šelestečimi krošnjami platan, kuge, vojne, osvoboditve, večernega življenja.

Druga je naša individualna zgodba, katere začetke lahko uzremo skozi meglice spomina, za katerimi se nam razprejo prve podobe ulic našega zgodnjega otroštva. To je zgodba, s katero se posamezniku razkriva mestno izročilo.

5.

Zora mojega časa je november 1972. Začetek zime, bela Ljubljana. Hiša ob robu Tivolija, mlečna svetloba, ki lije skozi zastore v staro stanovanje. Hiša, ki je zdaj ni več. So podobe ogolelih drevoredov Tivolija; belina meglic, ki so ujete v njihove ožine. Te podobe in občutki, ki so spojeni z njimi, rastejo v najbolj oddaljenem kotičku spomina ter so potemtakem najbolj avtonomni, izvirni. Tako bi si vsaj mislil, a vendar: Kako da se ta doživljajski bazen notranjega sveta tako razburka, ko gledam nekatere več deset let starejše Jakopičeve impresije? Očitno je, da se poti naših notranjih hodcev stikajo, križajo in prepletajo na različnih plasteh doživljanja istega mesta.

V svoji zgodbi, ki vodi skozi mesto in čas, s seboj vselej nosim tudi otroštvo, tako zgodnje kot poznejše. To so že omenjene tivolske impresije, pa kamniti zidovi v ulicah mojega otroštva na Vrtači, ki jih pokriva puhast sneg, kamniti stebrički, na katerih se zidajo beli stožci srhline. Podobe avtomobilov, spremenjenih v bele kope, ki tiho stojijo na bregu Ljubljance. Stare hiše, ki gledajo proti reki in ki so, zgrbljene pod težo snega, videti kot starke z ruskega vzhoda, ki se na tržnici tiščijo druga druge z rameni, zavite v volnene odeje. In potem od drugič, ko je sonce in pomlad, je tu podoba stavb, ki so zgnetene ob vznožju ljubljanskega gradu kot kolački raznih barv. Stare vile, katerih okna so kot žalostne oči, povešene veke, izpod katerih seva topla, žolta svetloba stanovanj. Kljuke, ki molijo iz dvokrilnih lesenih vrat kot koščene roke in sploh: vsa ta lepa, postarana koža bele Ljubljane.

Za moje branje mesta so pomembni tudi nabrežno rastje ob Gradaščici, v katerem sem se igral, kislice, ki sem jih tam grizljal, srage na deških sencih, ki so se sušile do črnega v mraku poletnega dne, vonj zbite zemlje in travnih lis na kolenih kavbojk.

Tu so potem popoldanska in nočna vandranja. Ta so se zame začela v tistem zgodovinsko odločilnem letu 1988. Mesto se je skozi temo, zmehčano z okajenostjo, pokazalo v novih razsežnostih: potovanje skozi noč proti jutru, zibajoči se podboji lokalov, strašljivi zven teme v Tivoliju

in na Gradu, kjer smo ponočevali, njena razpršenost v delce noči, ki jih je bilo videti, kako migetajo med temnimi drevesi. Prva svetloba jutra po prečuti noči, ptičji ščeбет in škrebļjanje peska pod stopali. Stavbe in ulice, kipi, fontane, stebri, podhodi in mostovi, vse to se je ponoči prikazalo dobesedno v novi luči. Bilo je kot pri vsaki umetnini: v različnih delih dneva ali v različnih obdobjih življenja vidimo vselej na novo.

Spomnim se, kako sva s prijateljem nekoč stala na avtobusni postaji in zamaknjeno opazovala Plečnikove zapornice, ki nikdar do takrat niso zares pritegnile moje pozornosti. A spomnim se tudi strahu, ki me je preplaval, ko je šel mimo miličniški avto, strahu, da ne bi miličniki v tem najinem zavzetem ogledovanju zapornic prepoznali česa takšnega, kar bi terjalo obravnavo. Umetnost je v ilegali, hudirja, četudi Plečnikova. Občutil sem razkol med šolsko ali državno formo na eni strani ter posameznikom in mestom, kakor se mu prikazuje v svoji polnosti, na drugi. Totalitarna, bolešno sumničava birokracija na eni strani ter umetnost in življenje na drugi. Hoja po granitnih kockah in mačjih glavah, obliznjenih z oranžno svetlobo mestne razsvetljave. Pospešeni koraki v noči in spet drugič: sonce v lenobnih vrčkih piva na Ribjem trgu.

Na neki točki, v razcvetu adolescence, se je v meni zgostil občutek pripadnosti. To je bila pripadnost času, generaciji in mestu. Prej, kot otrok, sem skozi zunanje in notranje podobe mesta predvsem blodil in jih doživljal, zdaj pa sem v mestu prepoznaval točke srečevanj, opazal pa tudi znamenja časa, ki so se kazala v tem ali onem delu mesta. To so bila znamenja sedanjega, posameznikovega časa, kot na primer široka in zakažena dvorana kavarne Union, v katero smo se kot premraženi srednješolci in študentje zvečer hodili gret na čaj ali pivo. Bila pa so, po drugi strani, tudi tista znamenja skupinskega časa, o katerih si le bral ali slišal ter si tako v popolnoma konkretnih delih mesta zamišljal dogodke ter te dele nato na novo umeščal v logično in estetsko substanco mesta.

Vrhunec tovrstnega doživljanja je prišel na vratih poletja tistega leta, 21. junija 1988. V park Zvezda, v katerega vodijo poti z osmih strani neba, se je zgrnilo vse. V arhitekturo tega trga se je namestila živa zgodovina in tega smo se vsi tam zavedali. Bili smo priča živemu znamenju časa, ki je na novo ovrednotilo Kongresni trg, tedaj trg OF. Iz vseh osmih smeri so se nanj zgrnili ljudje. Prišel je tudi veter, ki je šel skozi krošnje platan, in za vedno tudi nepremakljivi glas Daneta Zajca, ki je šel čez več deset tisoč obrazov. Pobili bomo vse ptice. Vse, so rekli vrani v mraku. In vsem pticam v mestu se je napravil cmok v grlu. Obmolknile so in čakale na naslednje besede.

6.

Pozneje sem se združil s svojo ljubeznijo in nato sva skupaj tudi vandrala. Malo sama, v svojem zaprtem svetu, a vendar hkrati tudi v mestu. Prišel pa je tudi čas samostojnih potovanj po svetu. Ljubljana, kakršno sem zmožen doživljati zdaj in katere pomemben del je tržnica, se mi je bistveno odprla šele tedaj. Prav potovanja in pohajkovanja z mojo ljubeznijo so bila tista, zaradi katerih sem še bolj začutil intimno moč in pomen malih, skritih ulic in stez, po katerih sva znova in znova hodila ter iskala samoto.

Saj sem bil že prej, že kot otrok, kdaj v tujini s starši. Vendar pa je takratno obiskovanje tujih mest moje dožemanje Ljubljane prej zmedlo, zaslepilo, kakor da bi ga žlahtnilo. To je bila namreč predvsem otroška in pozneje tudi pubertetniška fascinacija nad velikostjo avenij, z neštetiimi lučmi, izveski, zahodnimi reklamami in plakati za nastope svetovnih pop zvezdnikov. Zraven smo si ogledovali galerije in muzeje, spomenike in dvorce. Videl sem konjenike sredi skrbno obrezanega grmičevja in na krtačko pokošene zelenice. Samo malo, za zraven, so me prevzemale tudi druge reči. Vonji raznih mest, zvok, mehko ali trdota zraka v njih. Zvok podzemne železnice. Vse tiste stvari, ki so bile drugačne od znanega: priseljenski prodajalci časopisov na ulici, ki jih tedaj pri nas še ni bilo, komedijanti in čudaki, ki so prihajali na ulice, pa razne preproste dobrine, ki jih tedaj pri nas ni bilo dobiti: čokolada, jogurt s celimi kosi sadja in podobno, urejene izložbe s kosi lososa, rdečega mesa ali tropskega sadja; a tudi doživljaji, kakršen je bil večerni izlet s starši, ko smo bili na Dunaju ter smo šli s tramvajem do Grinzinga. Pa vendar: ko sem se vrnil domov, sem bil predvsem navdušen nad velemestnostjo kot takšno in Ljubljana se mi je zdela majhna; nisem pa zaradi nove izkušnje v njej odkril ničesar bistveno novega, nisem je gledal z drugačnimi, zrejšimi očmi.

Ob samostojnih potovanjih se je prav to odločilno spremenilo. Potovanje, prvič s tremi prijatelji, pozneje pa vselej s Tatjano, je bilo že v izhodišču zastavljeno čisto drugače. Očitno je bilo namreč, da zaobjema potovanje ves čas od odhoda do prihoda. Vožnja z vlakom, nočna prestopanja na odročnih železniških postajah, iskanje prenočišča, umivanje zob v prvem lokalu, vse to je postalo enovit užitek. Obiski mest in njihovih znamenitosti so bili že od začetka le okostje vsega skupaj. V resnici niso bili več cilj, marveč le še nekakšne orientacijske točke, nekakšna zamejitev, da ne bi vse skupaj izpuhtelo v kaos ali stihijo.

Ko so me mesta zalotila takšnega, sem se kajpak spuščal vanje popolnoma drugačen. Tiste najznačilnejše znamenitosti, simboli mest, kakršen

je na primer Eifflov stolp, so postale celo nekoliko moteče, ker se je tam živost nekako ustavila, sterilizirala. Bistvo je postalo to, da živiš na poti in hkrati srkaš svet.

S Tatjano sva nato vse bolj in bolj pešačila. V mestu, npr. v Barceloni, sva si izbrala cilj, npr. Sagrado familio, si položaj ogledala na zemljevidu ter nato hodila, tipala v približni smeri izbranega cilja. Vmes je utegnilo preteči več ur in sčasoma je en cilj zadostil celemu dnevu. Vmes sva jedla, pila, kadila, največ pa hodila, blodila po ozkih ulicah. Tisto, kar je bilo prvotni cilj, se je v vse skupaj le še uvrstilo.

Sčasoma sva najina potovanja vse bolj snovala z mislijo na labirint starih mestnih četrti. Poti so se tako pomikale vse bolj in bolj proti jugu. Ulice, v katere sva želela, so bile iz mesta v mesto in iz leta v leto ožje. Bistvene podobe so postala čudovita zakotja z majhnimi cerkvami, otroci, ki so se napol slečeni igrali na ulici, perilo, ki se je sušilo med dvema zidovoma hiš, majhne trgovine, v katerih se je grmadila lokalna roba, trgi, na katerih so posedali starčki in lovili senčne sapice v vročih poletnih dneh ...

Ob tem se je v meni presnovil celoten pogled na mesta – tudi na tista severneje in tista čisto na severu. Majhne kavarne, lokalčki s tobakom, pristaniške pivnice, vedute mest s severnjaškimi, pravljično barvastimi pročelji, cingljanje cerkvic in – tržnice. Vsako mesto je imelo svoj lastni izraz, ki se je kazal bolj v majhnih stvareh kot v monumentih. Logike mesta nisem več videl v čim večji velemestnosti, marveč v tem, da se je mesto čim lepše sestavilo iz majhnih četrti. Mesto s svojimi značilnostmi: trgovinami, brivnicami in frizerji, gostilnami, kavarnami, knjigarnami, a tudi, seveda, cerkvami, mošejami, templji in pa, v Evropi, z galerijami. Te so dajale mestom, vsakemu posebej in vsem skupaj, dodatno razsežnost. Po eni strani zaradi nekdanjih podob Pariza, Barcelone, Madrida, Holandije, Nice in po drugi strani zaradi med seboj povezanega razvoja slikarskih slogov dvajsetega stoletja. Ta zgodba o razvoju in prepletanju slikarskih slogov je namreč izviralala prav iz tistega dela Evrope, po katerem sva največ potovala.

Ko sem se takrat vračal domov v Ljubljano, sem začel iskati v njej prav to, njen pravi izraz. Prav nič pomembno ni bilo več, da je (bila) majhna, še manj to, da se v njej ni košatil globalizirani kič. Prevzelo me je mesto, kakršno je živelo in se razvijalo skozi stoletja, mali lokali, male trgovine, vse tisto, kar je bleščava prihajajočega zahoda najbolj ogrožala.

7.

S Tatjano sva se kot študenta čez dan večkrat sestala v Petričku. Nekoč je s seboj prinesla torbo knjig. Ena izmed njih je bila, to vem zanesljivo,

Sprehodi po Stari Ljubljani Ivana Stoparja. Potem je bila, se mi zdi, Ljubljana na starih razglednicah. Ob njiu je bila še ena, katere naslov sem pozabil, vem pa, da so bile v njej številne fotografije Ljubljane, kakršna je bila pred velikim potresom. Četrta knjiga je govorila o imenih ulic.

Kava se je že davno ohladila, ko sva jih listala z glavama skupaj, kakor da bi si dan po prihodu ogledovala fotografije s kakšnega potovanja. Prav enkrat tisti čas je bila na ogled tudi velika pregledna razstava fotografij Frana Krašovca z umetniškimi podobami mesta z začetka prejšnjega stoletja.

Več dni sem jih gledal in prebiral zapise o starih poklicih, o načinu življenja v posameznih mestnih četrteh, vmes sem hodil po starih delih mesta ali po tistih, v katerih sem zdaj po tem ali onem drobcu, npr. kužnem znamenju, obrambnem stolpu ali nenavadno izpostavljeni zgradbi lahko slutil, da je bilo tam življenje že zdavnaj. Obe zgodbi, zgodba mesta po eni in zgodba posameznika po drugi strani, sta se zame prepletli kot nikoli prej. Zdaj nisva več raziskovala le najbolj znanih, osrednjih predelov, kot je npr. Stara Ljubljana s Trančo in svojimi kazenskimi zgodbami ali pa Križanke s Križevniško ulico, za katero sem bil prepričan, da je upodobljena na neki sliki, na kateri se po njej sankajo otroci, in ki sem jo dan za dnem gledal v svojem otroštvu. Neslo naju je naprej, po ulicah, ki so vodile od tam. Po Židovski stezi in Židovski ulici. V mislih so oživele podobe krčem, bordelov, ribiške postojanke. Še močnejše kot prej me je očaralo Krakovo, ta krasna in mirna nekoč ribiška in pozneje solatarska vas sredi mesta. Pravo olajšanje, da ti sprehodi niso bili omejeni na pretirano majhno zaplato mesta, je bil podaljšek prepleta ulic na Žabjaku in Prulah. V zgodbo so stopale male, ozke in kratke ulice s preprostimi izpovednimi imeni: Sodarska, Medarska, Za čreslom.

Ob vsem ugodju, ki so ga dajali ti skoraj strnjeni sprehodi, vandranje po starih predelih mesta, pa sta bili zraven tudi trpkost in jeza. Tedaj sem namreč vedel: sprehodi po teh stikajočih se otočkih mesta so bili hkrati zavestno ogibanje tistemu, kar se je agresivno zažiralo vanje in mednje. Malo po potresu, malo v obdobju komunizma in malo ob razmahu novega, globaliziranega kapitalizma. Zavedel sem se: če bi bila sreča drugačna, bi imela Ljubljana zavidljivo enotno staro četrto. Zamejevali bi jo štirje koti. Eden bi segel nekam do Špice, drugi do Ambroževega trga, tretji navzgor do Šentpeterske cerkve in četrto do Kavarne Evropa. To pa je že večina središča mesta. Mesto bi se naravno širilo navzven, v koncentričnih krogih, ki jih opisuje Jože Javoršek v Vodniku po Ljubljani, le da brez vseh motenj, ki tudi njemu niso bile neznane.

Ampak: glede tega, kar bi lahko bilo, pa ni, se ne da nič več storiti. Vsi ti predeli, ki so jih prerezale socialistična paradna avenija, ravne črte in

malokje lepe zgradbe, pač nikoli ne bodo preplet skrivenčenih ulic, v katerih bi se izgubljal tujec, kot se mi izgubljam v Gotski četrti in Barceloneti, Alfami v Lizboni, v ulicah Hradčanov ali zavojih in mostičkih Amsterdama. Granitne kocke so bile izdrte, ravne in široke linije vzpostavljene ...

Še vedno pa so me begali in strašili tisti, ki so bili očarani nad bliščem sodobnega potrošništva v devetdesetih in so se posmehljivo obregali ob tisto, kar je ostalo, celo ob Krakovo.

Ob lepih dneh sem iskal pomiritev v tistih malih stvareh, ki so ostale. V dežnikarjevi delavnici s staromodnim, nič kaj bleščavim izveskom, v dveh antikvariatih (enega danes ni več), v katerih so bile nagrmadene knjige, do katerih se je prišlo po lestvi, v malih lokalčkih ob reki (pa ne tistih, ob katerih je danes promenada); med njimi sem posvojil Čarlja, ki ga danes tudi ni več.

8.

Čas, ko sva meje svojih potovanj dokončno preselila na jug in vzhod, se je ujema s časom, ko sva zaživela skupaj. To pa sta bila še tista dva koraka, ki sta v meni utrdila pogled na tržnico kot na posebno vrednoten del rojstnega mesta, ki mu grozi, da bo zaradi garaže pod sabo ob večino svojega posebnega čara.

Ko sem se odselil od staršev, nisem znal skoraj ničesar skuhati. Ob vzpostavljanju svojega lastnega gospodinjstva se mi je zdelo pomembno, da si hrano sam kupiš in sam pripraviš. Tržnica mi je bila na poti, zato sem vsak dan hodil čeznjo in kupoval. V tem početju sem prepoznaval samega sebe, kako hodim med stojnicami azijskih mest, kjer sem po večini le opazoval, kaj ponujajo, ter samo za okus kdaj pa kdaj vsaj malo prestopil prag golega opazovalca, turista, in tudi kupil kako sadje ali oreščke. Tu pa sem nenadoma dobil še to priložnost, da se kot kupec v celoti prepustim raznobarnim tihožitjem, zloženim na stojnicah. Tkal sem poti, spoznaval prodajalce in jih spraševal po receptih za tisto, kar sem kupoval pri njih. Kako drugačno je bilo to gibanje s pleteno košaro v rokah od nakupovanja v trgovini.

Med stojnicami z zelenjavo in sadjem, na poti skozi hodnike z ribami, školjkami, raki in mehkužci, pa zgoraj v mesnicah Plečnikovih arkad, a tudi v hodnikih pokrite tržnice so slikarska tihožitja, ki sem jih videl v tujih pinakotekah, dobila svoj pomen. Van Dyckovi oskubljeni piščanci ali pa Arcimboldojevi letni časi, obrazi, sestavljeni iz sezonskega živeža, vse to je ob radovednem odkrivanju tržnice in njenih letnih časov zame dobilo zaresno vsebino. Priprava kosila pa je postala, vsaj za začetek, celovit estetski akt.

9.

Ko sem ponotranjil vrednote ljubljanske tržnice, sem z novo pozornostjo opazoval tudi tržnice na potovanjih. Najbolj posebna, najbolj drugačna tržnica je tista, ki sem jo videl daleč v goščavju delte Mekonga. Najbolj posebna je zato, ker se v tistem vodnatem svetu zelene džungle vse dogaja v drevakih na vodi. V drevakih so naloženi stožci, ki sestavljajo tihožitja sadja in zelenjave, in ti drevaki se, kjer je trgovanje najbolj osredotočeno, gibljejo drug okoli drugega; v nekaterih so prodajalke pod koničastimi klobuki, v drugih kupci. Mešajo se med seboj, tako kot voda v počasnem toku rečne delte.

Živost in vrvež na tržnicah na celini morda nista več tako posebna, drugačna, a njihova pristnost ni zato nič manjša. Zdaj so to velikanske ploščadi z raznovrstnim blagom. Z živo perjadjo, s škafi, v katerih so kače, polži, raki, jegulje, s sadeži nenavadnih barv in oblik. Spet drugje vidimo odrte glave telet in drobnice, kose mesa na lesenih pultih, živež, ki ga pri-nesejo v prodajo hribovci v debelih volnenih kapah. Potem so tu bazarji, razprostrti na tleh ali pa umaknjeni v dolge hodnike z začimbami, datlji, oreščki, kadili, zelišči, hodniki, v katere skozi kamnite odprtine režejo snopi dnevne svetlobe. Ali pa čisto na drugem koncu: Medina v Fesu, ki je en sam preplet bazarja in manufakture. Ozke ulice, po katerih gre z osli navkreber blago, ki je bilo narejeno nekaj ulic niže. Vse prave tržnice so danes še vedno umeščene v svet, iz katerega so postopno zrastle.

Na severu in zahodu so tržnice spet drugačne. Koreninijo v evropski srednjeveški tradiciji trgovstva, ki se je tu in tam premešala z različno kulturo. Eno pa je lastno vsem: ne odrekajo se primarnosti in tradiciji, naj gre za satelitske, gastronomsko izmojstrene tržne predele sobotnega in nedeljskega Pariza, sobotne trge v gričevnatih naselbinah renesančne Toskane ali pristaniške tržnice Sredozemlja.

Odlika ljubljanske tržnice je sicer tudi njena arhitekturna vrednost, a še zdaleč ne samo to. Tako kot mnoge druge tržnice tudi njo odlikuje pristnost. Ta korenini v primarnosti tržničnih odnosov na eni strani ter v njeni pravi, nič sprenevedavi geografsko-kulturni umeščenosti. V njej se tako po eni strani oglašča Ljubljana s svojim izročilom. To ni vezano le na samo tržnico, ta navsezadnje tudi ni tako stara kot kulturna identiteta, ki nam jo izročča. V njej se oglašča celotna Ljubljana, a tudi širši svet. Ne le bližnji svet vrtov in kmetij, s katerih prihajajo vrtnine, poljski pridelki in sadje, tudi ne le tisti malce bolj oddaljeni, iz katerega dobivamo primorsko zelenjavo, šparglje in tartufe. Celo ne le tisti, iz katerega vozijo ulovljene ribe, rake in prepovedane, zaščitene školjke.

Njena enkratnost je vezana na kulturno-geografsko lego. Slovenija je prva dežela, v kateri se čaju reče čaj. Na zahodu se mu reče drugače, na vzhodu pa (prek Irana, Indije in tja do delte Mekonga) – čaj, le da je povsod izgovorjen in zapisan malce po svoje. Seveda je ta primer le drobec, a vendar: če se znebimo globalizacijskega kompleksa zahoda, si lahko priznamo, da je Ljubljana na prepihu, na vratih Evrope, Sredozemlja in Azije. Seveda je najbolj v Evropi in tudi osrednji del tržnice najbolj spominja na sobotni tržni dan srednjeveške Evrope. Pa vendar v celoto njenega bistva zanaša tudi primesi bazarjev in sredozemskih ribarnic v najžlahtnejši obliki. Tako je, če gremo skozi ribjo tržnico ali če prodiramo skozi hodnike pokrite tržnice, a spet drugače, kadar gremo čez cvetlični trg, še posebno kadar se pripravlja na veliko noč ali vse svete. Tako je zato, ker so se v svoji prvinski podobi lepo zlile geografija, kultura, zgodovina mesta in arhitektura. Graditev garaže pod tem žlahtnim sožitjem bi njeno prvinsko edinstvenost uničila, tako kot pač duhovna globalizacija ter razvejena in izprijena moč kapitala stori vselej, kadar začuti, da lahko kako stvar izžame. Po navadi jo izžema, takšno, kot je bila, le kratek čas, nato pa jo spremeni, kot je značilno za modo.

10.

Župan se v javni razpravi ali bolje v fantazmi javne razprave vsevskozi sklicuje na zaslonbo, ki naj bi jo imel med volivci. Vendar pa odločitev za graditev garaže pod tržnico ni nekaj, kar je po svoji naravi predmet demokratične izbire.

Ena izmed ideoloških zablod sodobnega časa je, da je demokratičnost a priori nekaj pozitivnega. Iz kritičnega zornega kota bi bilo prej mogoče reči ravno nasprotno: demokratičnost nujno zaznamujeta povprečnost in plitvost, predvsem pa je demokracija ujetnica demagogije in medijskooglaševalske propagande. A to je stara in znana dilema o demokraciji kot najmanj slabem izmed znanih družbenih redov. Pri ideološki rabi (zlorabi) pojma demokracija – in prav za to gre pri županovem sklicevanju na voljo volivcev – pa gre še za nekaj drugega.

Četudi se namreč strinjamo z demokracijo kot obliko vladavine, to še ne pomeni, da je mogoče v imenu demokracije uresničiti prav vsak interes ali pa da je prav vsaka odločitev stvar demokratične izbire. Demokracija tako nima česa iskati v naših zasebnih življenjih, enako pa velja tudi za znanost in umetnost ter še za marsikaj drugega.

Iz najmanj dveh razlogov je vprašanje demokratičnosti irelevantno tudi pri vprašanju sporne garaže pod Plečnikovimi tržnicami. Prvič zato, ker

tako daljnosežen poseg presega pooblastilo štiriletnega mandata. Ne gre za dejanje, ki bi bilo omejeno le na štiri leta, saj takšno dejanje zareže v zgodovinsko mestno tkivo. To pa pomeni, da po eni strani zareže v preteklost, ki nam jo mesto vseskozi izroča, na drugi pa v prihodnost in njene ljudi. Seveda ne merim na kaj tako absurdnega, kot je to, da bi bilo zato o tem treba povprašati drugačen volilni forum, in to tak, ki bi obsegal ljudi preteklosti in prihodnosti, saj je to seveda nemogoče in tudi nesmiselno. Gre le za to, da takšnega ravnanja ni mogoče opravičevati z uspehom na volitvah za župana (torej se skrivati za aktom posredne demokracije), kajti tudi odgovornost za takšen poseg ni naslovljena le na volivce nekega ozkega časovnega segmenta, ampak je precej širša – tako po času kot po vsebini. Enako bi veljalo, če bi bilo takšno vprašanje postavljeno na referendumu.

Drug razlog se na prvega navezuje. Ljubljanska tržnica je po svoji vsebini kulturni spomenik. Je iz preteklosti podedovana dobrina, ki odseva in izraža vrednote in identiteto našega okolja (prim. drugi odstavek 1. člena zakona o varstvu kulturne dediščine; ZVKD-1). Zato je v materialnopravnem smislu ustavno zavarovana dobrina in zahteva celostno ohranitev (prim. 6. alinejo drugega odstavka 2. člena ZVKD-1) ter preprečevanje škodljivih vplivov nanjo (2. alineja drugega odstavka 2. člena ZVKD-1). Takšna zakonska zahteva terja, da se med drugim zagotavljata njen nadaljnji obstoj in oživljanje. Nobene dileme najbrž ni, da Plečnikove tržnice ustrezajo pojmu nepremičnega spomenika (11. člen ZVKD-1). Razhajanje se začne predvsem pri vprašanju, kakšna je vsebina tega nepremičnega spomenika. Gre res le za golo arhitekturo ali pa so vrednote, ki utemeljujejo razglasitev za spomenik (2. alineja drugega odstavka 13. člena ZVKD-1) in bi morale biti predmet zaščite, širše? Kaj je tisto, kar pomeni vir za razumevanje zgodovinskih procesov, pojavov ter njihove povezanosti s sedanjo kulturo in prostorom (3. alineja prvega odstavka 11. člena ZVKD-1)? Ali je podzemna garaža nekaj, kar bi te vrednote, to živo dediščino, krepilo, je ob koncu tega eseja lahko le še retorično vprašanje.

S tega vidika pomeni odlok o začasni razglasitvi Plečnikovih tržnic v Ljubljani za kulturni spomenik državnega pomena (Ur.list RS, št. 98/2008) tisti procesni akt, ki ustrezno usklajuje materialnopravno stanje. Temu odloku pa bi moral, če naj bo ta ustavno varovana dobrina učinkovito zaščiten, slediti odlok vlade (prvi odstavek 13. člena ZVKD-1). Kakršna koli drugačna odločitev bi bila politična in bi spregledala materialnopravni pomen celostnega ohranjanja kulturne dediščine.

Pravna groza je taka: država je naslovnik, ki je dolžan skrbeti za kulturno dediščino. Država v tem primeru pomeni politično vejo oblasti. Kulturna dediščina pa je, po drugi strani, ustavno varovana v javnem interesu, v interesu kulture, ki osmišlja bivanje vseh nas. Edino po tem se razlikuje od tistih ustavnih dobrin, ki so varovane v okviru t. i. kataloga človekovih pravic. Če država zataji v tem primeru, se lahko zatečemo k pravni veji oblasti. Kaj pa, če grozi pomemben poseg v nekaj, kar po svoji vsebini ustreza materialnopravnemu pojmu kulturne dediščine, država pa le stoji ob strani? Smo zato, ker je kulturna dediščina tista nematerialna dobrina, ki po naravi pripada celotni skupnosti in ne le tej ali oni imaterialni osebnostni sferi posameznika, res nemočni ter barbari lahko gledajo na 73. člen ustave tako, kot so nekdanj gledali na številne programske norme v ustavi SFRJ in SRS?